

Справедливості / Кельзен Ганс. / пер. з нім. О. Мокровольського. – К.: Юніверс, 2004. – С. 186. **5.** *Александров Н.Г.* Юридическая норма и правоотношения: доклад / Александров Н.Г. – М.: Московский юридический институт. 1947. – 27 с. **6.** Там само. – С. 4. **7.** Там само. – С. 5. **8.** Там само. – С. 7-8. **9.** Там само. – С. 8. **10.** Там само. – С. 10. **11.** Там само. – С. 13-14. **12.** Там само. – С. 23. **13.** *Александров Н.Г.* Законность и правоотношения в советском обществе / Александров Н.Г. – М.: Госюриздат, 1955. – С. 86. **14.** Там само. – С. 89. **15.** Там само. – С. 92. **16.** Там само. – С. 93. **17.** *Братусь С.М.* Рецензия: Н.Г. Александров. Законность и правоотношения в советском обществе, Госюриздат, М., 1955, 175 с. / С.М. Братусь // Советское государство и право. – 1956.

УДК 340.12

С. В. САВЧУК

РЕЛІГІЙНА ФІЛОСОФІЯ ВИНИ

Філософія порушує питання вини з надією на те, щоб стати певним безгрішно-трансгуманним дискурсом, який здіймається, разом із релігією, над тим, що кваліфіковано в ньому як властиве всім і кожному.

Ключові слова: Бог, буття, вина, відповідальність, віра, гріх, каяття, покаяння, розум, свобода, сповідь.

С. В. Савчук. Религиозная философия вины

Философия поднимает вопрос вины в надежде на то, чтобы стать неким безгрешно-трансгуманным дискурсом, возвышающимся, вместе с религией, над тем, что кваліфіковано в нём как свойственное всем и каждому.

Ключевые слова: Бог, бытие, вера, вина, грех, исповедь, ответственность, покаяние, разум, раскаяние, свобода.

Savchuk Serhiy. Religious philosophy of fault

Philosophy raises the question of fault with the hope to become a sinless and transhuman discourse, which, along with religion, rises over inherent feature of everybody.

Key words: God, being, fault, responsibility, belief, sin, penitence, mind, freedom, shrift.

Стоїчні ідеї Сенеки виявилися близькими моральному вченню християнства. Іноді Сенека, на думку ранньохристиянського теолога Тертуліана, був майже християнином. Пізніше Лактанцій наголошував, що неможливо навіть християнину більш істинно говорити про Бога, ніж писав про нього Сенека. Однак, якщо античні філософи убачали в універсальних явищах властивість, органічно притаманну природі, буттю, то християнські мислителі знаходили в них волю Бога, його замисел.

Під впливом християнства формується метафізичне розуміння вини: людина виявляється і визнається безумовно винуватою не лише через власну недосконалість і пов'язану з цим неспроможність виконати свою повинність, але й унаслідок усього, що відбувається навколо неї¹. Вина як

© САВЧУК Сергій Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

первісна характеристика людського існування містифікується релігією. Її місце – між людиною і божественним началом людського буття². Вина перед Богом, а не іншою людиною чи суспільством у цілому, є моделюючою системою всієї духовної формації.

Філософська думка завжди активно реагувала на універсалії, які функціонують у тих чи інших сферах практики і пізнання. Однією з таких сутностей є вина, релігійний концепт якої аналізується у працях Т.Ю. Лебедевої, А. Мацейна, П. Рікьора, І.П. Смирнова, Є.М. Трубецького, З. Фрейда, Г.Ф. Цельнікера та ін..

Згідно з релігійною етикою, винуватістю супроводжується гріх – порушення морального закону як божественної заповіді³. Людина грішна перед Богом. Почуття вини виражає усвідомлення людиною своєї гріховності, яка неопозбутня в результаті перворідного гріху Адама та Єви (Бут. 3:17-24)⁴. При цьому у Старому Заповіті не простежується чіткого розмежування між виною і відповідальністю. Вина в поїданні забороненого плоду є причиною гніву Бога.

Гріхопадіння Адама кардинально змінило буття. Була втрачена безтурботність. Світ сповнився спокусами і гріхом, насильством і смертю. Вселенською стає гріховність. Гріх набув метафізичного, космологічного значення. Тяготи та втрати випадають на весь рід людський. Життя людини переповнюється тяжкими випробуваннями. З райського перебування воно стало проблемою власне людського буття.

Людина, будучи тварною за природою, протипоставила свою волю волі Творця. Виявила, на перший погляд, власну нікчемність. Актом свobodної волі творіння, а не творчою дією Божества, породжується зло. У нижчій тварі така воля відсутня. В людині вона скована гріхом, а отже, безсильна. Стан зараженої гріхами волі Блаженний Августин характеризує як «неможливість не грішити»⁵.

Відповідальність за зло, з позицій християнської теодицеї, лягає на людину як вінець створеного, а не на Творця. Єдиний Бог монотеїзму, який існує тільки в іудаїзмі, християнстві та ісламі, є істота духовна, яка знаходиться поза цим світом. Тому сам індивід володіє свободою волі. Його вина залежить тільки від нього самого. У політеїстичних релігіях людина наділяється меншою волею. Численні боги втручаються в її життя. Вони перебувають із людиною в одному околі. Вина людини в скоєнні зла немовби розмивається. Адже будь-яке божество на свій розсуд вторгається у перебіг подій. Проте християнська свобода паралізується тим, що кожна окрема людина є лише складовою загальнолюдського цілого, зараженого гріхом. «Зло тут, – наголошує Є.М. Трубецької, – проявляється вже не як архаїчне начало хаосу, а як принцип світової організації: воно набирає форми безумовності і всезагальності, нав'язується тварі, як певна незаперечна необхідність. Словом, воно утворює ніби деяку пародію на всеєдність»⁶.

Таке поринання світу у зло, на думку мислителя, є джерелом релігійних

сумнівів. Зло царює у всесвіті. Виходить, зло і є дійсною всеєдністю, від якого немає спасіння! Порівняно з ним християнське вчення про любов здається фантазією. «Чи не відходить і сам ідеал царства Божого до сфери спростованих життям утопій?», – риторично запитує Є.М. Трубецької. Це і є найглибше, сатанинське спокушання: заявляючи себе, як всеєдине, всемогутнє та царююче, зло тим утверджує себе як божественне.

Цій спокусі протистойть центральна ідея християнського вчення – образ Христа – другого Адама, який звільняє людство від уз первородного гріха і перемагає смерть. Саме в цьому образі емпірії істинного царства Божого напряду протиставляється емпірії тотального домінування гріха і смерті. Двоєдність вселенська єдність – природна єдність усіх людей в Адамі та благодатна єдність усіх людей у Христі – є квінтесенцією всього християнського віровчення.

Із усіх, порівняно легко розвіяти сумніви, які кореняться не в самій релігійній свідомості, а виходять із інших, зовнішніх сфер. Тривіальне запитання – «Чому Божий суд карає нащадків за вину предків?» – апелює до зовнішнього, абстрактного розуміння вини і покарання. «Ті, хто обурюються в даному випадку «несправедливістю», уявляють собі і гріх, і смерть нащадків не як логічно необхідне продовження життя предків, а як цілком незалежну від нього кару, присуджену потомкам за гріхи прародичів», – наголошував із цього приводу Є.М. Трубецької⁷.

Досвід одного плану буття, звісно, не може бути підставою для суджень про буття загалом. Для релігійної людини вина постає як почуття гріховності. Необхідність отримати прощення від Бога глибоко відчувається. Переживання вини особистістю пов'язане з болісним відчуттям ізоляції. В особистості завжди присутня інтенція до Іншого. Вона не опонує всьому, що не є Я. У міру того як людина відмовляється володіти чимось лише для себе, в ній найбільше проявляється особистісне. Коли ж людина прагне виявити свою відособленість, привласнює заради самої себе, вона втрачає свою особистість, себе як подобу Божу. Перед нами – індивідуальність, частина загальнолюдської природи.

У смисловому полі православія достеменною особистістю – це людина, яка не обмежує себе індивідуальною природою. Вона має в собі те ціле, іпостасю якого є. У людині нероздільно існують особистість та індивідуальність. У порушенні цієї єдності вбачається джерело всіх гріхів, які людина здійснює проти Бога та собі подібних⁸.

Через «нікчемність», згадувану вище, проявилися вся велич людини серед усіх створінь Божих, її прагнення до подолання своєї обмеженості. Відкрилася можливість реалізувати в собі образ Божий. Особистість поривається вийти за межі своєї даності. І справа не в саморефлексії. Цього потребує внутрішній розвиток людини. Це стремління реалізувати в собі подобу Божу. Воно наповнює людське існування, уможливує пізнання Бога. Людина стає Його співтворцем.

Почуття вини сприяє особливій активності розуму. Особистість не в

зміє утриматися від роздумів про свою вину. Саме тому деякі релігії, жадаючи популярності, покладаються насамперед на вину, ніж на віру. І навіть атеїсти при визначенні начал релігії істотне значення надають почуттю вини. Так, З. Фрейд переконував, що іудейська релігія виникла на основі почуття вини перед убитим батьком – Мойсеєм. Фатум поставив єврейський народ перед великим і злочинним діянням стародавності. Надав привід повторити батьковбивство на особі Мойсея, видатної батьківської постаті⁹.

Блаженний Августин в автобіографічній праці «Сповідь» (лат. *Confessiones*), відчувши потенціал вини, створив парадигму сповідального жанру: самопізнання, що відбувається через самоаналіз; жаль із приводу свого гріха; досвід звернення, що викликає оновлення оповідача; намір виправитися; спроба примирення з читачем; відчуття необхідності передати особні навикі іншим заради їх же блага¹⁰. Його інтерес до феномена вини підтверджується розробленою ним класифікацією, в якій виокремлюються різні аспекти вини. Наприклад, актуальна вина («*culpa actualis*», «*reatus*»), зобов'язання перед Богом усунути наслідки проступку («*debitum*»), ідея про покарання («*reatus poenae*»)¹¹.

У XI столітті відбулася інституціалізація сповіді у релігійному обряді католицизму «*Mea culpa*» (у перекладі – «Моя вина»). Сам вислів «сповідь» – похідний від першої фрази покаяної молитви *Confiteor* (лат. «*confiteor*» – сповідаю), що читається в Римо-католицькій церкві на початку меси. При вимовлянні слів «*mea culpa, mea culpa, mea máxima culpa*» (у перекладі – «моя вина, моя вина, моя найбільша вина») віруючі тричі били себе у груди на знак каяття¹², що сягає ще часів Ветхого Заповіту. Подібні чини присутні в тому чи іншому вигляді в усіх нині існуючих обрядах, зокрема і візантійській літургії. Деякі з них (наприклад, покаянна молитва священника) є прямим аналогом *Confiteor*.

Сфера релігійних дій визначила концептуальний каркас вини. Релігія як інструмент моделювання концепту вини створює системну сукупність її складових. Виникає парадигма «гріх – вина; сором – покаяння – каяття». Почуття вини вважається засновком моральної самосвідомості особистості. Воно складає основу особистої та соціальної відповідальності.

Вина є моделлю переходу від несвідомого до свідомого почуття причетності людей до буття, суперечливого та динамічного. У людини цієї епохи з'являється безліч каналів духовного впливу, духовних асиміляцій і творчості. Життя стає насиченим і заплутаним. Це позначається на почутті вини, що переживається. Чим масштабніша особистість, тим глибший вираз її духовного життя.

Осягнення метафізичного та морального в розвитку філософії вини суттєво збагачує уявлення про людину. Началом виправлення життя є очищення совісті. Грішник визнає свою вину. Щиросердною сповіддю при свідках усвідомлює її, перепрошує. Його покаяння настроєне бути вимогливим до себе в самосвідомості та коригуванні свого життя. Водночас –

простим і милостивим у спілкуванні з ближнім.

Каяття грішника – вид морального спокутування вини. Остання сприяє кристалізації того, що становить суть людської душі. Вина протилежна відчуженню. Її ядро – емпатія, співпереживання з Іншим, з Богом. Осмислена вина зближує покаяння людину з іншими.

1. *ФЕС 2004* – Философия : Энциклопедический словарь / под ред. А.А. Ивина. – М. : Гардарики, 2004. – С. 138; *Klöcker M. Wörterbuch Ethik der Weltreligionen : die wichtigsten Unterschiede und Gemeinsamkeiten* / M. Klöcker, M. Tworuschka, U. Tworuschka. – Gütersloh : Gütersloher Verl.-Haus, 1996. – S. 152. 2. *Лебедева Т.Ю.* Вина как процесс обретения индивидуом социокультурного опыта / Т.Ю. Лебедева // Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Философские науки». – 2010. – № 3. – С. 58. 3. *Ершова Л.С.* Вина / Л.С. Ершова // Философский словарь. – М. : Республика, 2001. – С. 94. 4. В ісламі поняття перворідного гріха відсутнє. Людина у своїй дійсності не стільки гріховна, скільки непотійна і духовно слаба. Має більшу потребу в наставництві, ніж у спокуті. Гріх Адама не мав наслідків для людства. Він не складає підвалини людського буття, а має моральну природу. Був лише актом особистого непослуху – першим, але не перворідним. Гріх постає як особистісне явище, яке врешті Бог пробачає йому. У коранічному викладі ця біблійна історія з книги Буття виглядає так: «Ми раніше вже уклали заповіт з Адамом, але він забув, і не знайшли Ми в ньому стійкості. І ось Ми сказали ангелам: «Поклоніться Адаму!» – і поклонилися вони, крім Ібліса; той відмовився, і Ми сказали: «О Адаме! Адже це – ворог твій і твоєї дружини. Хай же він не зведе вас з Раю, та не станеш ти нещасним! Адже тобі можна не голодувати там, і не бути нагим, і не відчувати спраги там, і не страждати від спеки». І нашепотів йому сатана, він сказав: «О Адаме, чи не вказати тобі на древо вічності і влади безнастанної?» І вони обидва поїли від нього, і відкрилася перед ними їхня скверна, і стали вони зшивати для себе райське листя, і не послухався Адам Господа свого, і збився з пуття. Потім обрав його Господь і пробачив йому і повів прямим шляхом (Коран 20: 114-120). Див.: *Зайцев М.* Людська індивідуальність у смисловому полі християнства та ісламу / М. Зайцев // Філософські діалоги 2010. – Вип. 4. – Ч. 1: Філософсько-антропологічне читання: творча спадщина В.І. Шинкарука та сьогодення. – К., 2010. – С. 241-247. 5. *Трубецкой Е.Н.* Смысл жизни / Трубецкой Е.Н.; сост. А.П. Полякова, П.П. Апрышко. – М. : Республика, 1994. – С. 143. 6. Там же. – С. 143-144. 7. Там же. – С. 150. 8. *Зайцев М.* Цит. праця. – С. 243-244. 9. *Фрейд З.* Человек по имени Моисей и монотеистическая религия / Фрейд З.; пер. с нем. Р. Додельцева. – СПб. : Азбука, 2012. – 188 с. 10. *Фортин Р.Э.* Ответное построение : «Записки из подполья» Достоевского и исповедальная традиция / Р.Э. Фортин // Культурология. XX век : Дайджест. – М. : ИНИОН РАН, 1998. – Вып. IV. – С. 64-65. 11. *HWPPh* – Historisches Wörterbuch der Philosophie. Hrsg. von J. Ritter u. K. Gründer. – Berlin : Schwabe&Co AG Verlag, 1992. – S. 1450. 12. Текст молитви Confiteor у традиційному варіанті: «Confiteor Deo omnipotenti, beatae Mariae semper Virgini, beato Michaeli Archangelo, beato Joanni Baptistae, sanctis Apostolis Petro et Paulo, omnibus Sanctis, et vobis, fratres (et tibi, pater), quia peccavi nimis cogitatione, verbo et opere: mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa. Ideo precor beatam Mariam semper Virginem, beatum Michaelum Archangelum, beatum Joannem Baptistam, sanctos Apostolos Petrum et Paulum, omnes Sanctos, et vos, fratres (et te, pater), orare pro me ad Dominum Deum nostrum».